Feitl István – Palasik Mária

Magyar köztársaság
1946

A második világháború után az államforma megváltoztatása térségünk legtöbb addigi monarchiájában bekövetkezik. A háború utáni katarzis, a világpolitikai és a belső erőviszonyok átrendeződése elsöpörte a korábban diktatórikus, antidemokratikus berendezkedésű országok államformáját is. Jugoszláviában 1945. november 29-én kiáltották ki a népköztársaságot, Albániában 1946. január l-jén, Olaszországban - népszavazást követően - 1946. március 17-én, Bulgáriában 1946. szeptember 15-én kiáltották ki a köztársaságot. Romániában pedig Mihály király lemondott trónjáról, és 1947. december 31-én Románia államformája is köztársaság lett.

Magyarországon a köztársaság kikiáltásáért a progresszió erői - a szociáldemokratáktól a polgári radikálisokig - a XX. század elejétől küzdöttek, az 1918-as rövid életű köztársaság bukása után, a király nélküli királyság idején a szociáldemokraták a kérdést a törvényi tiltása ellenére 1919 után is felvetették. A II. világháború időszakában, a nemzeti függetlenség elérésének, a németellenes összefogás mind szélesebb keretei megteremtésének érdekében azonban az államforma megváltoztatása nem került a politikai célok középpontjába. Nyitott kérdés volt tehát, hogyan viszonyulnak a demokratikus átalakulásban érdekelt pártok a háború befejező szakaszában, majd azt követően a királyság kontra köztársaság dilemmához.

A régi megszűnése és az új állam létrejötte. A demokratikus átalakulás, az alkotmányozás és ezen belül az államforma kérdése Magyarországon sajátos körülmények között került napirendre 1944-ben és 1945-ben, a háború utolsó szakaszában. Az 1945 utáni berendezkedés számára megkerülhetetlen következményei voltak az 1944. október 15-i kiugrási kísérlet kudarcának, Szálasi Ferenc és társai hatalomra kerülésének és országlásának. Közjogi szempontból Szálasi uralomra kerülése ugyanis nem hozta magával az ország alkotmányos helyzetének gyökeres megváltozását. A Szálasi-kormánynak - mintegy a március 19. óta tartó német megszállás legitimizálásával - sikerült német segédlettel törvényessége formális alapfeltételeit biztosítani azzal, hogy elérte Horthy Miklós hivatalos lemondását; Szálasi Ferenc miniszterelnöki kinevezését; közlemény kibocsátását a háború folytatásáról és arról, hogy az október 15-ei kormányzói proklamációt, amelyben Horthy Miklós nevével való visszaélésként állította be. Ez döntő hatást gyakorolt az államapparátus és a hadsereg magatartására, és szerepet játszott abban, hogy Veress Lajos vezérezredes, hadseregparancsnok, a kormányzó által kijelölt utód nem volt ott a szovjet hadsereghez átment tisztek és a fegyverszüneti delegáció tagjai között. Ez késleltette a Moszkvában folyó kormányalakítási tárgyalásokat. Hozzá kell tenni, hogy Horthy Miklós kormányzói lemondását utólag Lakatos Géza miniszterelnök is ellenjegyezte.

A Horthy-Lakatos-féle kapitulációt követően Szálasiék igénybe vették az 1939-es választások után hivatalba került országgyűlést is. 1944. október 27-én az 1937. évi XIX. tc. alapján sikerült összehívni a legfőbb közjogi méltóságokból álló Országtanácsot, amely megállapította

a kormányzói poszt megüresedését, és ideiglenes nemzetvezetői elnevezéssel Szálasira bízta az államfői jogkör gyakorlását. November 2-án csonkán bár, de összeült a képviselőház, egy napra rá a felsőház, és az 1944. évi X. tc. megalkotásával elfogadta az Országtanács korábbi döntését, mi több, Szálasi még aznap ünnepélyesen letette a Szent Korona előtt állam- és kormányfői ún. nemzetvezetői esküt.

Nem hagyható figyelmen kívül az a tény, hogy Szálasiék - vagyis a „nyilas” magyar királyi kormány - eredeti elképzeléseikkel ellentétben életben tartották és adott körülmények között folyamatosan működtették úgymond az alkotmányosság jogfolytonosságát reprezentáló intézményt, a magyar parlamentet.

Bár a szövetséges hatalmak sosem ismerték el Szálasi kormányát és törvényhozó gépezetét, kétségtelen, hogy az 1944. október 15-e után kialakult közjogi helyzetben csak egy teljesen új alapokra fektetett államiság megteremtésével lehetett megoldást az ország jogi státusának rendezésére találni, hiszen a hatalomátadás megkonstruált legitimitása, a közjogi méltóságok és a parlament „kitartása” de jure lehetetlenné tette egy külföldön megalakuló - emigráns - kormány jogfolytonosságát. Más megoldást kellett találni.

Az első fontos elhatározás az volt, hogy az új államiság Magyarország területén szülessen meg, ami egyben azt jelentette, hogy a németek kiűzése után a megszálló szovjet katonaság nem törekedhet egy rövid időszak kivételével a megszállási rendszernek a polgári életre való kiterjesztésére. Ennek előkészítéseként az ötpárti politikai szövetség, a Magyar Nemzeti Függetlenségi Front (MNFF a Független Kisgazdapárt, Magyar Kommunista Párt, Nemzeti Parasztpárt, Polgári Demokrata Párt, Szociáldemokrata Párt és a Szabad Szakszervezetek részvételével) hazai földön, Szegeden alakult meg 1944. december elején és tette közzé programját.

Az MNFF programja egy új demokratikus állam és kormány körvonalait rajzolta meg, amely nem a régi hatalmi rendszerből származtatja magát, hanem a demokratikus pártok összefogásából születik meg. Ez felelt meg leginkább annak a helyzetnek, amelynek az antifasiszta nagyhatalmak kompromisszumos viszonyának megfelelő polgári demokratikus politikai rendszer létrejöttét kellett erősítenie. A program *alkotmányozó nemzetgyűlés* összehívásáról beszélt, világos megfogalmazást adva ezzel a korábbi, illetve az akkor érvényben lévő közjogi állapottól való elhatárolódásnak és annak a szándéknak, hogy a magyar nemzet történelmében nem egyszerűen új kormányzati hatalom kiépítése került napirendre, hanem valódi népszuverenitást kifejező államalkotás. Ez kizárta nemcsak Horthy kormányzó személyét, de minden más folytonosságra építő jogforrást is.

Végül is nem kormány, hanem törvényhozás jött létre először. 1944. december 21-én Debrecenben megtartotta alakuló ülését az Ideiglenes Nemzetgyűlés, egy napra rá pedig létrejött az Ideiglenes Nemzeti Kormány. Az országgyűlés helyett használt nemzetgyűlés elnevezésnek külön jelentősége volt, mert ez az 1848-1849-es hagyományhoz kapcsolódott, és még a Horthy-korszak kezdetén is az ideiglenes törvényhozás megnevezésére szolgált, és így az alkotmányos jelleg visszaállítása igényének kifejezőjévé vált. Az 1944-1945-ös megnevezés ehhez nyúlt vissza azzal a nem lényegtelen eltéréssel, hogy hivatása - ellentétben 1920-szal - nem a köztársaság jogi emlékezetből való kitörlése és a királyság visszaállítása, hanem ellenkezőleg, egy új alkotmányos állapot megteremtése lett.

A nemzetgyűlés a közjogban általában azokat a törvényhozó testületeket jelölte, amelyek a francia forradalom időszakától gyökeresen új államberendezkedés megteremtésére voltak hivatottak. A névre ilyen értelemben tért ki az 1947. évi XXII. tc.-ként kihirdetett választójogi novella indoklása is azzal kapcsolatban, hogy e törvény alapján tér vissza az országgyűlés elnevezés. Az indoklás azt hangsúlyozta, hogy a névváltás a megszilárdult államjogi helyzetet jelent, miután nemzetgyűlés létrehozására „nagy államjogi fordulatok idején, meghatározott feladat elvégzése céljából, nevezetesen az új alkotmány alapjainak lerakása végett szokott sor kerülni". Végül is ez a megoldás azt jelentette, hogy az Ideiglenes Nemzeti Kormány de jure nem a szövetséges hatalmaktól, nem is az ötpárti politikai szövetségtől, hanem a magyar népszuverenitást kifejező törvényhozástól eredeztette hatalmát. Így szól erről a nemzethez intézett szózata:

> „Az Ideiglenes Nemzetgyűlés azért ült össze, hogy legyen, aki a magyar nép, a magyar nemzet, a magyar állam nevében cselekszik.
> Az Ideiglenes Nemzetgyűlés küldöttei a nép választottai. Az országnak a német járom alól felszabadult területéről gyűltek össze a városi és községi önkormányzatok, a demokratikus, hazafias erőket összefogó nemzeti bizottságok, a szakszervezetek, az ipartestületek, mezőgazdasági és más társadalmi szervezetek képviseletében. A szabadon, demokratikusan megválasztott Ideiglenes Nemzetgyűlésnek tehát joga és kötelessége a magyar nép összességének nevében szólni! Az Ideiglenes Nemzetgyűlés megalakulásával a magyar nép végre maga dönt sorsa fölött."

A kormány összetételének alakulásában azonban benne volt a szovjet akarat, közrejátszottak és parlamenten kívüli alkuk, az Ideiglenes Nemzetgyűlés pedig irányítottan, népgyűléseken és a nem a demokratikus szabályok szerint állt össze erős baloldali, kommunista befolyással. A legsürgősebb nemzeti feladatokat - bár megkésve - a kormány mégis teljesítette. Fegyverszünetet kötött, és átállította az országot a szövetségesek oldalára, kinyilvánította szándékát a demokratikus és antifasiszta átalakulás és egy szuverén magyar állam és közigazgatás megteremtésére.

Az állam megszervezését gyakorlatilag az alapoktól kellett kezdenie. A feladat a szó szoros értelmében a szuverenitás, a nemzet önszerveződésének és önrendelkezésének lépésről lépésre való gyakorlati visszaszerzése és felépítése volt a német, majd szovjet megszállás állapotából.

1945 első felében a közjogi viták egyrészt a törvényhozás demokratizálása érdekében folytak, nevezetesen, hogy a budapesti és dunántúli képviselői behívások a korábbinál demokratikusabb formában valósuljanak meg. Ez - elsősorban kommunisták szándékai miatt - csak kis mértékben teljesült. Másrészt a törvényhozás hatásköre kérdésében, vagyis, hogy van-e joga az Ideiglenes Nemzetgyűlésnek a rendeletek törvényi szentesítéséhez, tehát milyen mértékben tekinthető legitimnek ez a testület. Az Ideiglenes Nemzetgyűlés - 1848-as elődjéhez hasonlóan - amíg a fel nem szabadított országrészek képviselői hiányoztak a parlamentből - nem törvényeket, hanem határozatokat hozott.

Ezek közül a legkiemelkedőbb az 1945. március 17-én a földreformrendelet (600/1945. ME. sz.) elfogadása volt, amelyet az Ideiglenes Nemzetgyűlés 1945. szeptember 16-án emelt törvényerőre, és amely republikánus szellemben a magyar történelem legjelentősebb társadalmi igazságtételi és egyenlősítő döntése volt. Szinte kivétel nélkül érintette a társadalom többségét kitevő magyar parasztságot és földbirtokos csoportokat, és hatásában a legelesettebbek, a cselédség, törpebirtokosok, nagycsaládosok jutottak egzisztenciához az egyházi és világi nagybirtok rovására.

A kormány és nemzetgyűlés az államformát illetően viszont nem tekintette magát döntésre jogosultnak, így olyan ideiglenes megoldásokat léptetett életbe az Ideiglenes Nemzetgyűlés Elnöksége és a Nemzeti Főtanács intézményével, amelyek hosszú ideig semmiképp nem maradhattak fenn, ezeket a választásokat követően meg kellett változtatni. A helyzet mintegy kikövetelte az államforma és ebből következően az államfő kérdésének rendezését. Nem véletlenül jött létre 1945. március 12-én az Alkotmányjogi Bizottság, amely az államfői hatalom rendezésére vonatkozó javaslatok kidolgozásával foglalkozott. A legitimitással kapcsolatos közjogi viták is ennek a testületnek a tevékenysége során bontakoztak ki. Bölöny József a testület szakértője kormányzótanács létesítését javasolta, és egyben leszögezte, hogy az Ideiglenes Nemzetgyűlés törvények helyett csak határozatokat hozzon.

Bibó István *A demokratikus Magyarország államformája* című cikkében ezzel szemben hangsúlyozta, az, hogy milyen formában jönnek létre a törvények, igen fontos, de előtte tisztázni kell: törvényes-e a hatalom, törvényes-e a demokratikus magyar kormányzat? Igen - felelte Bibó - egyfelől a rajta kívül elképzelhető minden egyéb fajta legitimitás teljes csődje, másfelől saját teljesítménye miatt. Az első történelmi teljesítmény a háborús országban a nemzet demokratikus erőinek mozgósítása és egy nemzetközileg is komolyan vehető nemzeti képviselet megteremtése, a második a fegyverszüneti szerződés, a harmadik a földreform volt. A forma tehát ideiglenes, a döntéseket azonban véglegesnek kell lenniük. E döntések alkotják a magyar demokratikus kormányzat törvényességének mélyebb alapjait.

> „A közjogi kérdések rendezésének nem az a feladata - összegezte álláspontját Bibó István -, hogy a demokratikus magyar önkormányzat ideiglenességét aláhúzza, hanem az, hogy a demokratikus magyar kormányzatnak a nemzet közmeggyőződésében már meglévő törvényességét lerögzítse, formákba öntse, és a nemzet politikai gondolkodása számára megfontolhatóvá tegye. Akiknek szívükön fekszik a magyar demokrácia jövendő sorsa, azoknak nem szabad engedniök, hogy bármiféle alkotmányjogi rendezés a demokratikus magyar kormányzat politikai tekintélyét továbbra is megfoghatatlanná és törvényességét továbbra is feltételesé tegye.”

1945 elején merőben szokatlan társadalmi jelenség volt megfigyelhető Magyarországon. Addig soha nem látott mértékben léptek be a közélet és a politika terepére olyan emberek, akiknek számára erre a korábbi évtizedekben nem vagy alig nyílott lehetősége: munkások, parasztemberek, értelmiségiek voltak közöttük. Mindezt az újrakezdés, a talpra állás szüksége is hozta, de a remény is abban, hogy egy merőben más, igazán demokratikus politikai légkör alakul ki és válik tartóssá Magyarországon. Ez a különös népmozgalom az üzemi bizottságokba,

földigénylő bizottságokba és nemzeti bizottságokba áramló embereket jelentette. Az Ideiglenes Nemzeti Kormány azonban a spontaneitás nyomán keletkező konfliktusok láttán korlátozta ezeknek a szervezeteknek a jogkörét, és igyekezett a korábbi keretek között újjászervezni mind a közigazgatást, mind a gazdaságirányítást. A közéleti-politikai cselekvés iránti fogékonyság nagy mértékű megnövekedése mutatkozott meg a pártok iránti érdeklődésben fokozódásában. 1945 végére a MNFF pártjaiba belépők együttes száma megközelítette a 1,5 millió főt. A fasiszta és fasisztoid szervezetek betiltása után egy sokszínű és nagy létszámú civil szervezeti világ épült újjá. A fiatalok különösen aktívan vettek részt az újraformálódó és demokratikus légkörű közéletben. Egyedül a Magyar Demokratikus Ifjúsági Szövetségnek 1946-ban 170 000 tagja volt. Ez az érdeklődés azonban burjánzó pártosodáshoz vezetett, ami az államapparátusban, a közigazgatásban, de a terebélyesedő egész állami szektorban a pártok közötti pozícióharc terjedésével járt. Ez a jelenség megint csak a politikai viszonyok újraszabályozása felé terelte a figyelmet.

1945 első felében egészen új szellemi légkör bontakozott ki. A sajtót, a közbeszédet áthatották a demokrácia, a történelmi igazságtétel, az alsóbb néposztályok felemelése, az országépítés kérdései, a régi tekintélyuralmi rendszer helyébe lépő, a jogi és társadalmi egyenlőséget megteremtő ország jövőjének tervezése, ami gyökeresen különbözött a Szent Korona országáról és tanáról, a magyarság faji és szellemi szupremáciájáról szóló korábbi érvrendszerektől. Ez az atmoszféra a felvilágosodás elveihez nyúlt vissza, érvrendszere a baloldali, polgári radikális gondolatkörből gazdagodott és kiszorította a két világháború időszakának politikai szófordulatait. A republikanizmus szelleme lebegett az ország politikai élete felett anélkül, hogy bárki kiejtette volna a köztársaság szót.

1945 derekán a politikai élet szereplői felismerték, hogy elérkezett az ideje az ideiglenesség korszaka lezárásának, legitim törvényhozás és kormány megteremtésének. A pártok szembe tudtak nézni azzal, hogy a háborús viszonyok megszűnésével és a földreform bevezetésével a társadalomban nagy erővel felszínre törő, az ország helyzetét és az életviszonyokat konszolidálni kívánó energiák összességükben a polgári demokratikus berendezkedés stabilizálódása felé mutatnak. Nem lehetett tovább pártközi értekezletekkel, ideiglenes intézményekkel, pártpaktumokkal kormányozni. Az Országos Nemzeti Bizottság engedélyezte a korábbi pártok közül a Magyar Radikális Párt és a Demokrata Néppárt működését. Újra kellett szervezni a kormányzó politikai szövetséget. Ehhez stabilizálni kellett az addigi eredményeket, és demokratikus keretek között tisztázni az erőviszonyokat, hogy aztán az eltérő programok egyeztetésével megszülethessen az új kormányzó erő. Ez azt jelentette, hogy törvényesíteni kellett az Ideiglenes Nemzeti Kormány legfontosabb intézkedéseit, általános választásokat kellett tartani és ezt követően új kormányt kellett választani. Kiemelkedő jelentősége volt ezért a magyar demokrácia létrejötte szempontjából a választójogi törvénynek.

Az 1945. évi VIII. törvénycikk egészében megfelelt az Ideiglenes Nemzetgyűlés magyar néphez intézett 1944 végi szózatában foglalt - fentebb idézett - elveknek. A magyar történelemben először hozott létre általános, egyenlő, közvetlen, titkos és az arányosság elvén nyugvó választójogot. Az általánosságát korlátozó politikai megkötések a történelmi helyzetből és a nemzetközi követelményekből adódtak, bár egy ponton, a német nemzetiség jogfosztását illetően nehezen indokolható diszkriminációt tartalmazott. A törvény azzal, hogy az adott politi-

kai viszonyhoz alakítva demokratikus választási rendszert és képviseletet teremtett, teljesítette az elvárható társadalmi igényeket. Olyan választási keretet hozott létre, amelyek megfelelő előírásokat adtak a többpártrendszerű politikai képviselet és az erre épülő parlamenti rendszer igényei számára. Ezzel megteremtődött az ideiglenes államhatalmi helyzetből a népképviseleti parlamentáris hatalomgyakorláshoz való átmenet legfontosabb feltétele.

Az, hogy a törvény előkészítése, létrehozása, majd a választás külső beavatkozás nélkül ment végbe, a nemzet pártpolitikai képviselőinek alkuján át vezető kompromisszum eredménye volt. Ugyanakkor kifejezte a nemzeti egységet, és a nemzeti szuverenitás bővülő jelenvalóságát mutatta. A választójogi törvény nemcsak a parlamentarizmus és a szuverenitás irányába mutató előrehaladás fontos állomása volt, de ezzel rendelkezésre állt egy tartalmában népképviseleti és céljában alkotmányozásra is alkalmas törvényhozás összehívásának mind a jogi, mind politikai feltétele. Ezt mutatta, hogy nem országgyűlési, hanem nemzetgyűlési választásokat tartottak, valamint az, hogy a pártok legtöbbjének programjában egyértelműen szerepelt a politikai berendezkedés alapvető szabályozásának, az alkotmányozásnak a követelménye. A Polgári Demokrata Párt 1945. július 21-ei programjában egyenesen követelte „az alapvető szabadságjogoknak írott alkotmánytörvénybe foglalását”, egyúttal az alkotmány „végleges és szabatos formulázását”. A Kisgazdapárt ugyancsak kitartott „az alkotmányos népképviseleti alapon álló demokratikus kormányforma” mellett, amely mindenekelőtt az állampolgár demokratikus szabadságjogait és az ország függetlenségét biztosítja. A Nemzeti Parasztpárt az új parlamenttől új alkotmányt és új államformát várt, és kiemelte a felsőház megszüntetésének követelményét. Bár a Radikális Párt ilyen nyíltan nem foglalkozott államformaváltással, az 1918-as forradalom örökösének, a radikális átalakítás képviselőjének, a polgári demokrácia megteremtőjének nevezte magát. A Demokrata Néppárt is a „nép” demokráciájának megteremtéséről beszélt, bár olyan intézményeket kívánt, amelyek nem sértik meg sem az isteni, sem a természetjogi, sem pedig az írott törvényeket.

Elsőként 1945. augusztus 18-20-án a Szociáldemokrata Párt iktatta programjába XXXIV. kongresszusán Magyarország újjáépítése munkatervének keretében az alkotmányozáson belül a köztársaság - pontosabban az 1918-as elnevezést használva a népköztársaság - megteremtését. Három évre választott köztársasági elnököt és egykamarás alkotmányozó nemzetgyűlést kívánt, amelyet az ország népe általános, egyenlő, titkos és arányos választójog alapján választ. Egyedül a Magyar Kommunista Párt nem foglalkozott választási programjában alkotmányozási kérdésekkel.

Mindez azt mutatta, hogy a pártok meghatározó része úgy érezte, hogy az új nemzetgyűlés kellő felhatalmazással rendelkezik majd egy demokratikus, parlamentáris politikai rendszer megteremtésére az ezzel kapcsolatos viták lefolytatására, az égetően sürgető kérdések, köztük az államfői jogkör és az államforma tisztázására.

Az államforma kérdésének rendezése tehát felvetődött már az 1945-ös választások előtt, így nem volt meglepő, hogy az új nemzetgyűlés és kormány megalakulása után ez hamarosan napirendre került. A magyar törvényhozók tisztában voltak azzal is, hogy hamarosan megkezdődnek a háborút lezáró béketárgyalások, és ha megmaradna a királyság államformája - akár a trón üresen hagyásával -, az ronthatja az ország tárgyalási pozícióit.

A felemás alkotmányjogi helyzet felszámolását egyéb politikai okok is aktuálissá tették, illetve sürgették. Habsburg Ottó tervezett (később elmaradt) ausztriai látogatásának hírére 1945. november-decemberben a legitimista körök szervezkedni kezdtek. A legitimizmusnak voltak hívei Magyarországon. Élükön Mindszenty József hercegprímás állt, aki megpróbálta befolyásolni az új miniszterelnököt, Tildy Zoltánt is, érveket gyűjtve számára a királyság védelmében. Az új kormány hivatalba lépésének másnapján a nála tiszteletét tevő Tildynek többek között azt javasolta, hogy „ha a marxista pártok a királyság intézménye helyett a köztársaságot követelik", semmiképpen sem szabad engedni a „szovjet nyomásnak", mivel hogy választási programjában egyik párt sem vetette fel az alkotmánymódosítás szükségességét. Azt javasolta, „ha a bolsevikok mindenképpen döntést akarnak az ügyben, meg kell kérdezni magát a népet". Mindszenty kezdeményezésére a katolikus püspöki kar 1945. december 20-án az államformáról hozandó döntés elhalasztása mellett foglalt állást, és a kormánytól is ezt követelte.

Az államforma rendezésének kérdését a Szociáldemokrata Párt vetette fel elsőként a parlamentben 1945. december 1-jén, a Tildy-kormány programjának vitája során. Szeder Ferenc arra hívta fel a figyelmet:

> „… ennek a parlamentnek a feladata... az ország államformájának a meghatározása is. A Szociáldemokrata Párt a leghatározottabban a köztársasági államforma mellett foglal állást".

A kihívásnak köszönhetően rövidesen a többi párt is kénytelen volt nyilatkozni az államformáról.

Az SZDP elképzeléseit két koalíción kívüli párt, a Magyar Radikális Párt és a Polgári Demokrata Párt azonnal helyeselte. Mindkét párt sajtója még a Tildy-kormány bemutatkozása előtt felvetette a köztársaság megteremtésének szükségességét. Néhány nap múlva a parasztpárt képviselői is kifejtették az államformát érintő elképzeléseiket. Darvas József a *Szabad Szó* január 1-jei számában nyilatkozott arról, hogy a parasztpárt is „népköztársaságot" akar. Majd a lap január 12-ei vezércikkében újra hangsúlyozta:

> „A legtisztább hagyomány, a legkomolyabb demokratikus érdek, jövőbeni nemzetközi súlyunk mind a köztársasági asztal mellé szólít."

Az MKP 1946. január eleji nagybudapesti pártértekezletén Révai József bejelentette, hogy a párt döntésre akarja vinni az államforma kérdését a nemzetgyűlés januári ülésszakán. A pártértekezlet határozatban követelte, hogy „a januárban összeülő nemzetgyűlés hozzon törvényt Magyarország új államformájáról".

A kisgazdapártban nem alakult ki egységes vélemény az államforma rendezésével kapcsolatban. A párt vezetősége és képviselőcsoportja kezdetben az államforma megváltoztatásának

napirendre tűzését sem helyeselte azzal az indokkal, hogy a pártok erejét és együttműködési készségét a gazdasági problémák megoldására kell tartogatni. A parlament legnagyobb frakciója is megosztott volt az államforma kérdésében. Bár Nagy Ferenc pártelnök visszaemlékezése szerint pártja képviselőcsoportja - elenyésző kisebbségtől eltekintve - köztársasági érzelmű volt, de akadtak, akik vitatták a köztársaság kikiáltásának helyességét.

Taktikusabban foglalt állást ebben a kérdésben az FKgP-n belüli másik irányzat, amelyet Sulyok Dezső és Vásáry István vezetett. Azt javasolták, hogy az államformáról a békekötés után tartandó népszavazás döntsön. Az indítványt Tildy elé terjesztették - ezt a párt képviselőcsoportjának csaknem a fele aláírta -, és az államforma rendezésének elhalasztását javasolták. Ezek a képviselők megmozgatták a megyei pártvezetőket és a tagságot is a királyság intézményének fenntartása mellett. Már-már a pártszakadás veszélye fenyegetett, a párton belüli ellenzék Tildy megbuktatásán fáradozott, amikor is a képviselőcsoport 1946. január 9. és 11. közötti értekezletén Nagy Ferencnek radikális hangvételű beszédével sikerült a köztársaság mellé állítania a képviselők többségét, kiállva a korszerű alkotmányreform és a köztársaság kikiáltása mellett. Élesen szembefordult a régi rendszerrel: kijelentette, hogy a királyság a történelem folyamán csak elnyomást jelentett a magyar parasztság számára. Támadta a nagybirtokot, a nagytőkét és az egyház felső köreit is, amelyek a királyság intézményét fenntartották és támogatták:

> „A párt nem akar és nem fog visszafordulni, hanem halad előre a maga útján, s modern, demokratikus népi alkotmányt, köztársasági államformát akar”.

Beszéde hatására még Varga Béla is megváltoztatta véleményét, és felszólalásában kijelentette, hogy legitimista meggyőződése ellenére - az ország külpolitikai érdekeire való tekintettel - támogatja a köztársaság kikiáltását. „Gyermekkoromban anyámmal minden reggel imádkoztunk a királyért és a hazáért, de most éljen a köztársaság!” - anekdotázott Varga Béla egy magánbeszélgetés során. A képviselőcsoport álláspontjának módosulásában közrejátszhatott az a felismerés, hogy az államforma rendezését hosszadalmasabb alkotmányozási folyamat követheti, amelytől a kisgazdapárt pozíciójának további erősítését remélték. A párt alkotmányjogi törvénytervezetének kidolgozásával éppen azokat a képviselőket bízták meg (például Sulyokot és Vásáryt), akik nem helyeselték egyértelműen az államforma megváltoztatását. Az általuk elkészített törvényjavaslatot a párt képviselőcsoportjának 1946. január 22-ei ülésén fogadták el.

A munkáspártok is elkészültek a törvényjavaslattal, és a koalíciós pártok képviselői pártközi tárgyaláson egyeztették elképzeléseiket. A koordináló munkát Ries István (SZDP) igazságügy-miniszter végezte. A koalíciós pártok képviselőinek bevonásával kidolgozott és a jogászokból álló szakértői bizottsággal egyeztetett törvényjavaslatot a kormány január 23-án tárgyalta. A törvényjavaslat szövegét kisebb stiláris módosításokkal úgy hagyták jóvá, hogy függőben maradt két fontos kérdés, a köztársasági elnök megválasztásának mikéntje és hatásköre.

Ilyen előzmények után január 24-én a miniszterelnök benyújtotta a törvényjavaslatot a nemzetgyűlésnek. Az alkotmány- és közjogi bizottság január 28-ai ülésén foglalt állást a ter-

vezettel kapcsolatban. Az ülésen a leghevesebb vita a fentebb említett két tárgykörben bontakozott ki. A kommunista párt - a fennálló erőviszonyokat figyelembe véve - az elnöki jogkör szűkítésére törekedett. Rákosi indoklása szerint azért, mert „ha valamit tanultunk az utolsó két évtized történetéből, az az, hogy az egyes emberek ítélete, még ha köztársasági elnök is vagy zseniális vezető, végeredményben a nemzetre romlást hoz”. A kisgazdapárti képviselők azonban különleges jogállással szándékoztak felruházni a köztársasági elnököt. Olyan pártok feletti közéleti funkciót szerettek volna létrehozni, amely kiegyensúlyozó szerepet játszhat a pártközi összeütközésekben, és biztosítékokat nyújthat a koalíció felbomlása, vagyis baloldali fordulat esetén. Elképzelésük szerint a köztársasági elnök nemcsak a végrehajtó hatalom feje, aki a nemzetgyűlés akaratát figyelmen kívül hagyva nevezheti ki és mentheti fel a kormányt, hanem egyben az ország fegyveres erőinek főparancsnoka is.

A vita kompromisszumok sorozatával zárult. Elfogadták a Révai József által beterjesztett indítványt, amely szerint a végrehajtó hatalmat a nemzetgyűlésnek felelős kormány, nem pedig a köztársasági elnök gyakorolja. Ugyancsak elfogadták a képviselők azt a Sulyok Dezső által kidolgozott indítványt, hogy a köztársasági elnök a miniszterelnököt a nemzetgyűlés politikai bizottsága meghallgatása után a többségi elv tiszteletben tartásával, vagyis a parlamenti többséggel rendelkező pártból nevezi ki. Azt a kezdeményezést viszont elvetették, amely szerint az államfő legyen a hadsereg főparancsnoka,.

Mire az alkotmány- és közjogi bizottságban a vita lezajlott, az is eldőlt, hogy a köztársasági elnöki posztra csak egyetlen jelölt, Tildy Zoltán személye jöhet szóba. A nemzetgyűlésben megszerzett többsége alapján a köztársasági elnöki funkció mindenképpen a kisgazdapártot illette. Az MKP és az NPP is Tildyt támogatta, majd az SZDP is, amikor nyilvánvalóvá vált, hogy saját jelöltjét, Magyarország első köztársasági elnökét, az emigrációból visszahívandó Károlyi Mihályt a többi párt nem fogadja el.

A köztársasági törvényjavaslat tárgyalására a nemzetgyűlés január 30-31-ei ülésén került sor. A javaslat bevezetője méltatja azt a történelmi lehetőséget, hogy a nemzet visszanyerte önrendelkezési jogát, és maga dönthet államformájáról, egyúttal méltó módon megemlékezik a magyar történelem köztársasági hagyományairól. Mind a bevezető, mind az első két paragrafus tartalmazza, hogy Magyarországon az államhatalom kizárólagos forrása és birtokosa a nép, amely a törvényhozó hatalmat az általános, egyenlő, közvetlen és titkos választójog alapján megválasztott nemzetgyűlés által gyakorolja, illetve hogy Magyarország köztársaság, amelynek élén köztársasági elnök áll. A továbbiakban a köztársasági elnök választásának módjával és az elnök jogkörével foglalkozik. A bevezetés tartalmazza azokat az emberi és polgári jogokat, amelyeket a köztársaság nyújt polgárai számára:

> „A személyes szabadság, jog az elnyomatástól, félelemtől és nélkülözéstől mentes emberi élethez, a gondolat és vélemény szabad nyilvánítása, a vallás szabad gyakorlása, az egyesülési és gyülekezési jog, a tulajdonhoz, a személyi biztonsághoz, a munkához és a méltó emberi megélhetéshez, a szabad művelődéshez való jog, s a részvétel joga az állam és az önkormányzatok életének irányításában. Ezektől a jogoktól egyetlen állampolgár sem fosztható meg törvényes eljárás nélkül.”

A törvényjavaslat nemzetgyűlési vitája során az alapkérdésben - hogy elfogadják-e a köztársaságot mint új államformát - a képviselők többsége megegyezett. Egyedül Slachta Margit, akkor még mint párton kívüli képviselő vállalkozott arra, hogy a királyság intézményét, sőt a Habsburg-uralkodóházat is védelmébe vegye. Hosszúra nyújtott beszédét szinte állandó alapzaj és közbekiáltások kísérték. Javaslata szerint az államformáról való döntéssel a békekötésig várni kell, amikor is az új választások utáni nemzetgyűlésnek legyen a feladata a döntés. Beszédét a következő szavakkal fejezte be: „Tisztelt képviselőtársaim! Egy ezeréves megszentelt múlttól szakítják el az országot. A jövő felelőssé fog tenni minket elhatározásunkért.”

Sulyok Dezső, a napirend parlamenti előadója így érvelt:

„…önmagában sem morális, sem hasznossági szempontok nem szólnak sem a monarchia, sem a köztársaság mellett, mégis bel- és külpolitikai megfontolásokból a köztársasági államformát javasolta elfogadásra. Belpolitikai okokból azért, mert a társadalomnak erre volt nagyobb igénye, ami pedig a külpolitikát illeti: a nagyhatalmak számára ezáltal is deklarálhatja Magyarország, hogy tegnapi félfasiszta vagy fasiszta rendszerű államból demokrata állammá alakultunk át.”

A kisgazda Erőss János azt tartotta fontosnak hangsúlyozni:

„…a köztársasági államformával nem kívánunk és nem akarunk szakítani a dicsőséges magyar múltunkkal, s nem akarjuk őseink és atyáink hagyományát sem félretenni. A múlt vétkeivel és bűneivel kívánunk szakítani”.

Eckhardt Sándor, a Demokrata Néppárt képviselője ugyan úgy nyilatkozott, hogy az előtte fekvő tervezetet „teljes szívéből” helyesli, az eldöntés módjának azonban a népszavazást javasolta. Az államformáról való döntést egyébként is korainak tartotta. Szerinte először olyan égetően fontos kérdésekkel kellene foglalkoznia a nemzetgyűlésnek, mint a gazdasági válság, az infláció, a földreform lezárása és a hadsereg demokratizálása. A kommunista Rajk László felszólalásából egyértelműen érzékelhető, hogy az MKP a köztársasági államformát nem az addigi fejlődés beteljesedésének, hanem a további változások kiindulópontjának tekintette. Ő a köztársaságról mint a nép védelmezőjéről, a „munkásság, parasztság és haladó értelmiség” köztársaságáról beszélt. Darvas József (NPP) a köztársaságot ugyancsak a demokratikus erők harcában nem befejezésnek, hanem „egy új alapnak” tekintette. Megígérte, pártja őrködik azon, hogy „a köztársaságot valóban népi tartalommal töltse meg”.

A jövőbeni köztársaság feladatára nézve azonban szó sem esett a nemzetgyűlési tárgyaláson a hatalommegosztásról, a kormányzásról, a bíróságról és ügyészségről. A nemzetgyűlési vita során a képviselők nem az eljövendő köztársaság tartalmáról, hanem döntően az ezeréves magyar múltról fejtették ki véleményüket.

A nemzetgyűlés elnöke január 31-én zárta le a vitát, és a szavazás után kihirdetettnek nyilvánította az 1946. évi I. törvényt. A kétnapos vita után a nemzetgyűlés 1946. február l-jén közfelkiáltással Tildy Zoltánt választotta meg köztársasági elnöknek.

A köztársaság kikiáltása. Az egész ország ünnepelte ezt a napot, amely abban az évben péntekre esett. A településeket fellobogózták, több vidéki városban munkaszünetet rendeltek el, országszerte népgyűléseket tartottak, és díszsortüzek dördültek el a köztársaság kikiáltása alkalmából. A fővárosban 12 órakor bezártak az üzletek - kivéve a vendéglátó helyeket, amelyek kivételesen másnap reggelig tarthattak nyitva -, de általánosan négyórás munkanapot engedélyeztek. A színházakat és a mozikat este ingyen lehetett látogatni, a színészek erre az estére lemondtak fellépti díjaikról. Budapest népét délután két órára a Kossuth térre hívták ünnepelni. A politikai pártokon kívül a társadalmi szervezetek és a szakszervezetek is mozgósították az embereket. Még a Magyar Házfelügyelők és Segédházfelügyelők Központja is arra szólította fel a házfelügyelőket, hogy a házak fellobogózása után fél egyre jelentkezzenek kerületük helyi csoportjánál, ahonnan fél egykor együtt vonulnak majd a Parlamenthez. A hangulatot jól tükrözi az Esti Szabad Szó február 2-i száma:

> „A munka lázas irama egy pillanatra elcsendesült, s a gyárak, a hivatalok, meg a közeli mezők dolgozói megadott jelre elindultak a város szíve felé, a Duna-partra történelmet csinálni. Jöttek vidáman, dalosan, ütemes zeneszóval, hosszú sorokban, beláthatatlanul, s fejük fölött a nemzeti színű zászlóerdők lombozata hullámzott szertelen jókedvvel.”

A nemzetgyűlés ülése ezen a napon háromnegyed kettőkor befejeződött. Amikor két órakor Nagy Ferenc, a nemzetgyűlés elnöke a Parlament épületéből kilépett a Kossuth térre, és a tömeg előtt bejelentette a köztársasági elnökválasztás eredményét, a térről és a környező utcákból visszhangzott az „Éljen a köztársaság!” kiáltás. Majd a koalíciós pártokból alakult 25 tagú küldöttség bevonult a Parlamentbe, és meghívta a köztársasági elnököt és a nemzetgyűlés tagjait az ünnepélyre. A térre kilépve szűnni nem akaró taps és éljenzés fogadta őket.

Elsőként Nagy Ferenc felolvasta a Magyarország államformájáról megalkotott törvény szövegét, azt hangsúlyozta, hogy a magyar nemzet történelme során még soha nem iktatott be nagyobb jelentőségű törvényt. Majd Tildy Zoltán köztársasági elnök méltatta a fiatal magyar demokrácia eredményeit. Utána a pártok képviselői emelkedtek szólásra. A Kisgazdapárt nevében Dobi István, a Magyar Kommunista Párt nevében Rákosi Mátyás, a Szociáldemokrata Párt nevében Szakasits Árpád, a Nemzeti Parasztpárt nevében pedig Veres Péter köszöntötte a köztársaságot.

Este az Operában díszelőadást adtak a magyar köztársaság köszöntésére, amelyen megjelentek a közjogi méltóságokon túl a kormány tagjai, a politikai és társadalmi közélet jeles személyiségei, a Szövetséges Ellenőrző Bizottság több tagja. Erkel Ferenc *Bánk bán* című operáját tűzték műsorra Osváth Júlia, Székely Mihály és Palló Imre főszereplésével.

1946. február 1-jével de jure is megszűnt a királyság, hatályukat vesztették a királyságra és a kormányzói intézményre vonatkozó jogszabályok. Magyarország államformája a köztársaság lett. Az alaptörvénynek tekintett 1946. évi I. törvény szerint a törvényhozó funkciót az egykamarás nemzetgyűlés gyakorolja, amelyet a nép általános, egyenlő, közvetlen és titkos választójog alapján választ. Így a parlament a népképviselet intézménye, a népszuverenitás hordozója lett. A Magyar Köztársaság államfője a köztársasági elnök, akit a nemzetgyűlés választ meg négy évre. Az elnök személye egyszer, nem egymást követő ciklusokban, újraválasztható. Ha az elnök akadályoztatva van, a házelnök veszi át a szerepét mint ideiglenes köztársasági elnök.

A törvény a hatalmi ágak elválasztásának klasszikus elvét követte. A törvényhozók bizonyos fékeket és egyensúlyozó elveket is beépítettek a hatalom megosztásának intézményesítésébe azzal a céllal, hogy megakadályozzák a hatalmi ágak bármelyikének a túlsúlyát. A törvény a végrehajtás élére a köztársasági elnököt állította, aki végrehajtó hatalmát a nemzetgyűlésnek felelős kormány által gyakorolja. Intézkedéseihez és rendeleteihez azonban szükséges volt a miniszterelnök vagy az illetékes miniszter ellenjegyzése. A köztársasági elnök a törvényeket 15 napon belül köteles volt a kihirdetést elrendelő záradékkal ellátni, vagy jogában állt megfontolás végett, észrevételeinek közlésével egy alkalommal visszaküldeni a nemzetgyűlésnek. A nemzetgyűléstől másodjára visszakapott törvényt azonban 15 napon belül ki kellett hirdetnie. A köztársasági elnök nevezte ki és mentette fel a kormányfőt, az utóbbi előterjesztése alapján pedig a minisztereket. A kinevezésnél az elnöknek figyelembe kellett vennie a nemzetgyűlés politikai bizottságának véleményét, valamint tiszteletben kellett tartania a parlamenti többségi elvet. A törvény a kormányt kötelezte, hogy kinevezésétől számított nyolc napon belül a nemzetgyűlésben be kell mutatkoznia. Amíg ez nem történt meg, addig a köztársasági elnök nem oszlathatta fel a törvényhozást. A törvény a köztársasági elnök felelősségre vonására és elmozdítására is lehetőséget biztosított abban az esetben, ha az elnök törvényt sért; vagyis az elnök felelősségre vonható legalább 150 képviselő írásbeli indítványa alapján, az összes képviselő kétharmadának jelenlétében, s a jelenlévők legalább kétharmadának igenlő szavazatával. Ez esetben a nemzetgyűlés bírósággá alakul. Az elnök tisztségéről is csak a törvényhozás hozzájárulásával mondhat le a nemzetgyűléshez intézett nyilatkozatban. A honatyák 15 napon belül kérhetik tőle, hogy változtassa meg elhatározását. Amennyiben ez nem történik meg, akkor el kell fogadni az államfő lemondását.

Az elnöknek joga lett a nemzetgyűlést egy ülésszakban legfeljebb egy alkalommal elnapolni vagy feloszlatni abban az esetben, ha a kormány ezt előterjeszti, illetve ha a képviselők kétötöde azt írásban kéri. A törvény az elnapolás utáni összehívás jogát a nemzetgyűlés elnökének adta meg, míg a feloszlatás utáni összehívás jogáról nem intézkedett. Ennek a pótlására sohasem került sor. A bíróságokra nem tért ki részletesen az 1946. I. tc. Annyit tartalmazott, hogy a köztársasági elnök nevezi ki az összes ítélőbírát, valamint a bíróságok a hatalmat a köztársaság nevében gyakorolják.

Az 1946. I. tc. legrészletesebben a köztársasági elnök jogkörét szabályozta. Ezt a jogkört csoportokra oszthatjuk. Az első két csoportba a reprezentatív és szimbolikus funkciók tartoznak. Az elsőbe soroljuk az államfőnek az egész nemzetet nemzetközi viszonylatban képviselő jogát. A második csoportot a miniszteri ellenjegyzéssel gyakorolható államfői jogok alkotják,

amelyek a kormány hatáskörébe taroznak ugyan, de a parlament által hozott törvényekhez hasonlóan, szimbolikus államfői aktus révén válnak „befejezett” állami döntéssé. Ebbe a csoportba tartoznak a nemzetközi szerződések, bizonyos kinevezések, kitüntetések és érdemrendek adományozása, a kegyelmezés joga az amnesztia kivételével, melyet csak a nemzetgyűlésnek volt joga elrendelni. A harmadik csoportba az államfő rendkívüli hatásköre tartozik, amely azonban a nemzetgyűlés által korlátozott: hadüzenet intézésére, hadiállapot megállapítására, békekötésre, a honvédségnek az ország határain kívül történő mozgósítására csak a törvényhozás előzetes felhatalmazásával jogosult. A negyedik csoportba azok a funkciók tartoznak, amelyek a demokratikus intézményrendszer normális működése esetén periodikusan térnek vissza, pl. a parlamentáris ciklusváltáskor vagy kormányalakításkor. Az államfő nevezi ki a miniszterelnököt, de önálló kezdeményező jogot nem biztosítottak számára, s kötötte a parlamenti többségi elv tiszteletben tartása. Az ötödik csoportba a köztársasági elnök önálló politikai hatásköre tartozik, amely ebben az esetben arra terjedt ki, hogy politikai vétóval a nemzetgyűlésbe tizenöt napon belül észrevételeinek közlésével egyszer visszaküldje a parlament által elfogadott törvényt. Ha tehát javaslatait a nemzetgyűlés nem fogadja el, alá kell írnia a törvényt.

Összegzésként megállapítható, hogy a nemzetgyűlés „gyenge” köztársasági elnöki intézményt hozott létre. Ez azonban megfelelt a 20. századi parlamentáris rendszerekben kialakult gyakorlatnak: a végrehajtó hatalom feje a kormányfő, akit a köztársasági elnök a nemzetgyűlés politikai bizottságának meghallgatása után a parlamenti többségi elv tiszteletben tartásával nevez ki. A köztársasági elnök alkotmányos és politikai szerepe rendszerint akkor kezdődik, amikor a parlamenti ciklus lejár, illetve, ha kormányváltásra kerül sor. Ennek az elvnek és gyakorlatnak viszont teljes mértékben eleget tett az 1946. évi magyarországi törvényi szabályozás.

Az 1946. évi I. törvény azért is kiemelkedő jelentőségű, mert beemelte a magyar jogba az Egyesült Nemzetek által meghirdetett alapvető emberi jogokat.

A köztársaság büntetőjogi védelme. A pártok számára már a köztársasági törvény tárgyalásakor felmerült, hogy a köztársaság büntetőjogi védelmének, illetve a köztársaság által polgárai számára biztosított emberi alapjogok védelme törvénybe iktatásának szükségessége. Az előbbi meghozatalát az a tény is indokolta, hogy érvényben volt még a Horthy-korszak híres-hírhedtté vált 1921. III. törvénycikke „az állami és társadalmi rend hatályosabb védelméről”; ez a Horthy-korszak állami és társadalmi rendjét védte azokkal a pártokkal és mozgalmakkal szemben, amelyek a fennálló rendet erőszakosan akarták megváltoztatni. A törvényt mind a kommunista párttal, mind a szélsőjobboldali pártokkal és mozgalmakkal szemben érvényesítették, a köztudatban mégis a demokratikus mozgalmak féken tartására irányuló eszköznek tekintették. Ezért is volt szükséges, hogy az új köztársaság megalkossa a saját maga védelméről intézkedő törvényt, és ne e régi rendszert jelképező államvédelmi törvény alapján működjön.

Az új törvényjavaslatot a Szociáldemokrata Párt alkotmányjogi bizottsága készítette elő, majd az igazságügy-minisztérium szakértői dolgoztak tovább rajta. A törvényjavaslatot Ries István nyújtotta be a parlamentben 1946. február 7-én, majd a nemzetgyűlés véleményezésre az alkotmány- és közjogi bizottsághoz utalta. *A demokratikus állami rendszer és a köztársaság*

büntetőjogi védelméről címet viselő törvényjavaslat szerint bűntettet követ el az, aki a demokratikus rend megbontására vagy megdöntésére, a köztársasági államforma jogellenes módon való megváltoztatására mozgalmat kezd, szervez, vezet vagy követ el, amely arra irányul, hogy a köztársasági elnököt életétől, személyes szabadságától, alkotmányos hatalmától megfossza. Az ilyen bűntett büntetéseként halál vagy életfogytiglani kényszermunka jár. Bünteti továbbá a „demokratikus államrend és annak alapintézményei" elleni lázítás és izgatás különböző nemeit, a nemzeti és fajgyűlöletre való izgatást, a háborús és népellenes bűncselekmények elkövetőinek magasztalását. Szigorúan bünteti a suttogó propagandát, a valótlan híresztelések terjesztőit. Továbbá tartalmazza azt is, hogy a törvény hatálya alá eső bűncselekmények elbírálása a népbíróságok hatáskörébe tartozik. Egyúttal megfogalmazza, hogy a büntető törvénykönyv 172. § 2. bekezdése, amely a magántulajdon védelméről és az osztályellenes izgatás tiltásáról szól, valamint az említett 1921. III. tc. hatályát veszti. A törvényjavaslat nyilvánosságra kerülése után nagyon megoszlottak róla a vélemények. Voltak, akik túlságosan szigorúnak tartották, hangoztatva, hogy Nyugaton sem védik a demokráciát ilyen szigorú büntetőtörvények.

A törvényjavaslatból hosszas előkészítés és pártközi egyeztetések után született meg az 1947: VII. törvénycikk. A korabeli pártharcok közepette még nem volt egyértelmű, hogy a fenti paragrafusokat a koalíció melyik szárnya tudja felhasználni a másik ellenében. A bekövetkező politikai események azt igazolják, éppen ezek a paragrafusok teremtettek törvényes lehetőséget arra, hogy a kezdetektől a munkáspártok irányítása alatt álló belügyi és igazságügyi szervek segítségével az MKP vezérkara a többi párttal, majd saját pártján belüli ellenfeleivel is leszámoljon.

Az alkotmány- és közjogi bizottságnak a köztársaság büntetőjogi védelmét tárgyaló 1946. február 20-i ülésén Sulyok Dezső egy kiegészítő indítványt terjesztett be, amely szerint azok a köztisztviselők, akik vétenek az alkotmányban foglalt szabadságjogok ellen, szintén kerüljenek a törvény büntetőjogi hatálya alá. Majd Csorba János, a Magyar Közigazgatási Bíróság kisgazdapárti elnöke 1946. február 27-i a nemzetgyűléshez címzett feliratában mutatott rá arra, hogy az 1946. I. törvénycikkben biztosított szabadságjogok bírói védelme rendkívül fontos, enélkül ugyanis nincs biztosítva ezeknek a jogoknak a gyakorlatban való érvényesülése. Lehetőséget kell tehát adni az állampolgároknak arra, hogy jogsérelem esetén jogaik megóvása céljából a független bírósághoz fordulhassanak.

Ilyen előzmények után pártközi egyeztetések eredményeképpen 1946 májusában született meg az 1946. évi X. törvénycikk, amely *Az emberi alapjogok hatályosabb védelméről* címet viseli. A törvényjavaslat parlamenti előadója, Bencze Imre (FKgP) javaslatára a képviselők elfogadták azt a kompromisszumos javaslatot, mely szerint öt évig terjedő börtönnel sújtják azt a közhivatalnokot, aki hivatali eljárása során megsérti másnak „valamely természetes és elidegeníthetetlen jogát". Bencze Imre azzal indokolta a javaslat szigorúságát, hogy ha kemény büntetést szabnak ki arra a polgárra, aki visszaél polgári szabadságjogaival, és így akár a köztársaság, akár a demokrácia ellen tör, akkor természetes, hogy azt a köztisztviselőt is szigorúan kell elbírálni, aki a polgárok javára biztosított emberi szabadságjogokat törvényellenes intézkedésekkel sérti. Arról azonban nincs tudomásunk, hogy ezen törvény alapján bárki ellen is indítottak volna eljárást. A hatalommegosztás során kialakult intézmények működését azonban

jórészt a személyi és politikai erőviszonyok, a párthovatartozás, a pártrendszer, valamint más, törvények és jogszabályok által behatárolt körön kívül álló tényezők - például, hogy Magyarország korlátozott szuverenitása még a békeszerződés aláírása után is - határozták meg.

Az utca embere nem sokat érzékelt az államforma változásából. A királyság intézményét kevesen sírták vissza, hiszen a monarchia a politizáló felnőtt nemzedékek tagjainak többsége számára már nem kötődött konkrét személyhez. Örültek, hogy megszabadultak Szálasi Ferenctől, és tudták, hogy Horthyt visszasírni sem kell. Kicsit hihetetlennek tűnt viszont számukra, hogy megszűnt az addigi gyakorlat, hogy az ország első emberei megközelíthetetlenek voltak, hatalmuk örök érvényűnek tűnt. Most látták, az elnök „közülük való" volt, és sokkal közelibb, mint a korábbi politikai vezetők. Elhitték, hogy a köztársasági elnököt - a parlament által - ők maguk meneszthetik, ha nem válik be, de nyolc évnél tovább senki sem maradhat az ország élén. Arról sem szabad megfeledkezni, hogy sokan voltak, akik úgy gondolkodtak: „ha Amerikának jó a köztársaság és annak elnöki posztja, akkor nekünk miért ne lenne jó".

A köztársaság demokratizálása. A köztársaság parlamentje jogalkotói tevékenységének további jelentős állomásai azok a törvények, amelyekkel egyrészt a köztársaság demokratikus jellegét szándékoztak biztosítani, másrészt pedig a demokratikus jogokat kívánták kiszélesíteni. Ezek megnyitották az utat egy sor olyan polgári demokratikus jellegű törvény előtt, amelyek többsége már egy évszázada váratott magára. Jelképként is tekinthetjük, hogy a köztársaság első törvényét Károlyi Mihály rehabilitációjáról hozta. Erre azért volt szükség, mert Károlyit a Horthy-rendszerben 1923-ban hazaárulás és hűtlenség vádjával vagyonelkobzásra ítélték, az ítéletet több fellebbezés után jóváhagyták. A nemzetgyűlés 1946. február 14-i ülésén Faragó László szociáldemokrata politikus a következő szavakkal terjesztette be a rehabilitációról szóló javaslatot:

> „A nemzet rehabilitálni óhajtja önmagát, miután a történelem igazolta Károlyi Mihályt. Igazolta azért, mert azok a problémák, amelyeket Károlyi Mihály annak idején felvetett: a béke kérdése, a földreform, a köztársaság, a demokrácia, a becsület és az országépítés problémája, íme itt vannak megint előttünk huszonkét esztendő után."

Az 1944 decembere utáni rendelkezések egyenlő jogokat biztosítottak nőknek és férfiaknak, mégis maradt egy sor kérdés, amelynek megoldatlansága sértette a nők egyenjogúságát. A továbbtanulásnál a nők elől még mindig el voltak zárva a mérnöki, az állatorvosi és egyes közgazdaság-tudományi fakultások, a pályaválasztásnál az ügyvédi, ügyészi, bírói és rendőri pályák. Magyarországon a nők politikai közéletben történő tömeges részvétele előtt az 1945. évi választójogi törvény nyitotta meg a kaput. Az elvi jelentőségen túl ennek döntő következménye az lett, hogy közel 2,5 millió új választójogosult jelent meg politikaformáló tényezőként. A választási küzdelmekben így a propaganda új elemeként mindegyik párt igyekezett a nőket is megszólítani, de a közéletben még meglévő ellentmondások felszámolására csak fokozatosan került sor. A nők elvi egyenjogúsításának szükségessége *Az emberi alapjogok hatályosabb védelméről* szóló törvény tárgyalásakor vetődött fel a parlamentben. Némethy Jenő

párton kívüli képviselő hívta fel arra a figyelmet, hogy a nőket ebben az országban eddig mindig másodrendű lénynek tekintették, és ez sérti mind emberi, mind állampolgári jogaikat. Az egyenlőtlenség felszámolásának első látványos lépése annak a törvénynek a megalkotása volt 1946 augusztusában, amely a nők számára a férfiakkal egyenlő feltételeket teremtett az egyetemi és főiskolai továbbtanulásnál, melynek következtében a hittudományi és a katonatiszti főiskolák kivételével minden felsőoktatási intézmény megnyitotta kapuit a női hallgatók előtt (1946. XXII. tc.).

A parlamentben elsősorban a képviselőnők között váltott ki nagy visszhangot a jogaikat erősítő törvényjavaslat tárgyalása. A parasztpártiak kivételével - mivel nekik nem volt női képviselőjük - minden pártból és a párton kívüliek nevében is nők szóltak hozzá a vitához. Az egyetlen férfi hozzászóló, Keresztury Dezső vallás- és közoktatásügyi miniszter pedig nem volt képviselő.

A koalíciós parlament törvényhozása kiterjedt a házasságon kívül született gyermekek jogállásának rendezésére, ami szintén elsősorban a nők helyzetén javított. (1946. XXIX. tc.)

A nők egyenjogúsítása majd 1948 novemberében folytatódott azáltal, hogy a papi hivatal kivételével lényegében minden munkakörben lehetővé tették a nők munkavállalását. (1948. XLIII. tc.)

Már az 1946. I. tc. elismerte az embernek *az élethez, a szabadsághoz és a személyi biztonsághoz való jogát*. Ennek szellemében Sulyok Dezső mint a kisgazdapárt hivatalos vezérszónoka vetette fel először 1946. február 8-án, a Nagy Ferenc-kormány bemutatkozásakor, hogy elégtételt kell adni a zsidóságnak a rajta esett embertelen sérelmekért. 1946 októberében született meg a törvény, amely a magyar zsidóság 1945 előtti üldözését a következőképpen bélyegezte meg:

> „…a letűnt uralmi rendszernek idegen befolyáson alapuló mindazok a rendelkezései és intézkedései, amelyek az ország lakosságának egy részét izraelita vallása, illetőleg zsidó származása címén jogaitól megfosztották, emberi méltóságában meggyalázták és végeredményben többségének - nagyobbrészt külföldi táborokban való - megsemmisítésére vezettek: ellenkeznek az emberiség örök eszményeivel, a magyar nép erkölcsi felfogásával és a magyar jog szellemével”.

A törvény megemlékezett az Ideiglenes Nemzeti Kormány azon rendeleteiről, amelyekkel hatályon kívül helyezték a zsidótörvényeket, és rendelkezett a zsidókat ért sérelem anyagi enyhítéséről.

A demokratikus vívmányok sorában az 1947. IV. tc. következik, amely az egyes *rangok és címek megszüntetéséről* rendelkezett. Önmagában a törvény tárgya nem tartozik az emberi jogok tárgykörébe, sőt azáltal, hogy bizonyos embereket megfoszt kiváltságos címeik viselésétől, még akár jogsértőnek is tekinthető. Azonban ilyen történelmi sorsforduló idején ezt a külsőséget jelentő tényezőt is meg kellett szüntetni. Ezek a címek éppen a nép ezeréves jogfosztottságára emlékeztettek. A törvény megszüntette tehát a magyar nemesi és főnemesi rangot,

az örökös főispáni címet és azokat a rangjelző címeket, méltóságokat, amelyeket mint kitüntetéseket rendszeresítettek (titkos tanácsos, kormányfőtanácsos, kormánytanácsos), valamint eltörölte a „vitéz” címet is. Egyúttal a megszólításoknál és címzéseknél is megtiltotta a társadalmi megkülönböztetésre utaló címek használatát (mint főméltóságú, kegyelmes, nagyságos, nemzetes, tekintetes stb.). A törvény a későbbiekben csupán a tudományos és az egyházi címek viselését engedélyezte.

A politikai szabadságjogok közül az 1946. I. tc. deklarálta a *szabad vallásgyakorlatot*. Az országgyűlés az 1947 decemberében alkotott törvénnyel a bevett- és az elismert vallásfelekezetek között fennálló különbséget törölte el (1947. XXXIII. tc.).

A törvény felszámolta a „bevett” egyházak által addig élvezett előnyöket, megszűntették az egyházi adók beszedésénél eddig igénybe vehető állami adóbehajtást.

Az állam és az egyház szétválasztása egyre elkerülhetetlenebbé vált. 1948 júniusában a parlament elfogadta az egyházi iskolák államosításáról szóló törvényjavaslatot, de ekkor még megmaradt a hittan mint kötelező tárgy. Majd - már a népköztársaság idején - 1949 szeptemberében egy új szerv, az Elnöki Tanács 5. sz. törvényerejű rendelete törölte el a kötelező vallásoktatást, és rendelkezett a hittan fakultatív tárggyá tételéről az iskolai oktatásban.

Említésre méltó törvényalkotó munkát végzett a parlament a gazdasági, a szociális és a kulturális jogok szabályozása terén is. Egy 1946. augusztus 6-án alkotott törvénycikkel hatályon kívül helyezte azokat a nagyrészt dualizmus korabeli jogszabályokat, amelyek a munkavállalók egyéni szabadságát, emberi méltóságát sértették. Olyan törvények sorozatát szüntették meg ezáltal, amelyek a cselédek, a napszámosok, a kubikosok, az erdőmunkások és az ipari munkások érdekeit csorbították (1946. XIX. tc.).

Szintén ezt a jogalkotási törekvést erősítette az ENSZ Nemzetközi Munkaügyi Szervezete alkotmánymódosításának elfogadása a nemzetgyűlésben (1947. VI. tc.). E szervezet negyedszázados fennállása alatt olyan egyezménytervezetek kidolgozásával foglalkozott, amelyek a munkavállalók védelmét szolgálták. Így többek között a minimálbérek meghatározására, öregségi, rokkantsági segély biztosítására, anyavédelemre, a mezőgazdasági munkások védelmére tett a különböző nemzetek számára is elfogadható javaslatot. Magyarország 1921-ben lépett be a szervezetbe, és a II. világháború kezdetén lépett ki. A szervezet alkotmánymódosításának törvényerőre való emeléséről szóló javaslatot a külügyminiszter nyújtotta be 1946. április 30-án, a parlament május 14-én el is fogadta, de életbe csak szeptember 26-án lépett. Ehhez ugyanis az alapszabály azon feltételének kellett teljesülnie, hogy a szervezet tagállamainak legalább háromnegyed része törvényerőre emelje a módosítást.

Ugyanígy cikkelyezte be az országgyűlés az ENSZ Egészségügyi Világszervezetének az alkotmányát, amely lehetőséget biztosít a legfontosabb járványügyi problémák nemzetközi rendezésére, a kábítószerek elleni nemzetközi fellépésre és gyógyszertani normák felállítására. A törvényjavaslatot a népjóléti miniszter nyújtotta be 1948. január 29-én, és február 6-án fogadta el az országgyűlés.

Majd az UNESCO alkotmányának becikkelyezése következett, amellyel a nemzetek közötti nevelésügyi, tudományos és kulturális együttműködéséhez csatlakozott Magyarország. A

törvényjavaslatot a vallás- és közoktatásügyi miniszter nyújtotta be 1948. június 15-én, és július 1-jén fogadta el a parlament.

1949. április 2-án megszüntették az utolsó feudális eredetű intézményt, a hitbizományokat is (1949. VII. tc.). E döntésnek gyakorlati jelentősége alig volt, ugyanis túlnyomó részük mező- és erdőgazdasági ingatlanból állott, amelyek az 1945. évi földreform során már kisajátításra kerültek. A magyarországi hitbizományok megmaradt vagyona családi és bérházakra, illetve nehezen fellelhető ingóságokra korlátozódott. Ezeket az országgyűlés államosította.

A köztársaság jelképei, ünnepe. Az államforma rendezésekor figyelmen kívül hagyták a köztársasággal kapcsolatos állami jelképek jogi szabályozását. Bechtler Péter a köztársaság védelméről szóló törvényjavaslat 1946. március 12-i tárgyalásán kifogásolta, hogy a hadsereg és a közhivatalnokok még nem tették le az esküt a köztársaságra, illetve arra hívta fel a figyelmet, hogy a nemzetgyűlés az államforma megváltoztatásakor a címer kérdésében nem döntött, ezért a közhivatalokban továbbra is a koronás kiscímert használják, amit anakronizmusnak tartott.

Ugyan a Belügyminisztérium Törvényelőkészítő Osztályán összeállítottak egy törvényjavaslatot az „állam címeréről és pecsétjéről", amelyet a kormány szaktanácsadó testületének, a Jogi Reformbizottságnak a nevében Moór Gyula jogászprofesszor a következőképpen véleményezett: „amint a korona nem lehet a köztársaság jelképe, úgy a szent korona tana sem fér összsze a köztársasági államformával", s mivel a köztársaság szakítást jelent az ezeréves államformával, ezért „konzekvensen szakítania kell azzal a címerrel is, amely a régi alkotmányjogi állapotot fejezi ki".

A sajtóban, jelesül a *Köztársaság* című újságban a következetes szakítás jegyében jelent meg Hegedüs Géza javaslata, aki a régi címerből csak az Árpádok sávjait tartotta volna meg mondván, a többi a XVIII. században, a Habsburg királyi elnyomás időszakában nyert végleges formát. Végül anélkül, hogy jogilag külön szabályozták volna, közmegegyezéssel a Magyar Köztársaság állami címere a korona nélküli kiscímer, az ún. Kossuth-címer lett - ezzel is tisztelegve az 1848/49-es és az 1918-as hagyományok előtt, illetve jelképesen kifejezve a republikánus gondolatnak a jogfolytonosságát. Éppen ezért a Kossuth-címer újbóli használata nem köthető egyetlen dátumhoz. A címerhasználattal kapcsolatos zavart jól tükrözte, hogy a Magyar Közlöny 1946. júniusi száma jelent meg utoljára fejlécén a koronás kiscímerrel, majd november 30-ig címer nélkül jelent meg a hivatalos lap, december 1-jétől pedig a Kossuth-címer található rajta. Ezután fokozatosan a Kossuth-címer mint szimbólum a nemzeti lobogón is felváltotta a koronás kiscímert.

Kossuth Lajosra akkor - tévesen - úgy tekintettek, mint az első magyar köztársaság megteremtőjére. A köztudatban és a politikusok hivatalos megnyilatkozásaiban is gyakran az 1946-os, a harmadik köztársaságként volt emlegetve. Szakasits Árpád az 1948-as köztársaság napi ünnepen 1849-et mint az első köztársaságot méltatta az operaházi ünnepségen.

A nemzeti jelképek közül a *Himnusz* hatályban maradt, de a hivatalos rendezvényeken gyakran helyettesítette a *Köztársasági induló*.

Az 1946. évi XXI. törvénycikkel a parlament létrehozta a Köztársasági Érdemrendet - polgári és katonai tagozattal, öt fokozattal -, valamint a Köztársasági Érdemérmet három foko-

zattal. A politikai vezetők a köztársaság kikiáltásának évfordulóját igyekeztek ünnepként tudatosítani. Például a kommunista párt országos propaganda osztálya már az első évfordulóra is műsorfüzetet adott ki azzal, hogy „ez a nap nagy nemzeti ünnep, a Köztársaság ünnepe”. Arra kérte a pártszervezeteket falun és városon egyaránt, hogy vegyenek részt az ünnep előkészítésében”.

A köztársaság jelképének számított az új pénz, a forint is, amellyel a világtörténelem máig legnagyobb mértékű inflációját állították meg. Bevezetésére 1946. augusztus 1-jén került sor, a forintot aranyalapú valutaként határozták meg. Az 1945 után nyomatott elértéktelenedő pengőkön még a koronás címer volt látható, bár az egyik legutolsó 1946 júniusában kibocsátott százmillió billpengőn a címert megfosztották a koronától.

Az első bankjegycímletek a tíz- és százforintosok voltak. A tíz forintos egyik oldalán egy munkás férfi, a másik oldal közepén díszes keretben a Kossuth címer volt látható. A százforintos egyik oldalán sarlót tartó nő, a túloldalán kalapácsot és kalászt tartó kéz szerepelt. A fémpénzek közül kezdetben 2, 10, 20 fillérest, valamint 1, 2 és 5 forintost bocsátott ki a Magyar Nemzeti Bank. A legszebb az ezüst öt forintos volt az egyik oldalán Kossuth Lajos portréjával, a másik oldalán a Kossuth címerrel és a Magyar Köztársaság felirattal. Ezt a pénzt szerették és tisztelték leginkább az emberek, mintegy a köztársaság jelképének számított. 1949-ben megváltozott A pénzek jelképrendszere is, 1957-ig az úgynevezett Rákosi-címer volt azokon, majd 1990-ig az úgynevezett Kádár-címeres pénzzel lehetett fizetni, azóta az új köztársasági címer található a bankjegyeken és érmeken.

1947-ben a bankjegy-sorozatnál a 10 forintosra Petőfi Sándor, az új címletként megjelenő 20 forintosra Dózsa György került, a százasra Kossuth Lajos képét nyomtatták. Természetesen ott volt a címer is.

Nyitott kérdés volt, hogy a köztársaság kikiáltásának ünnepélyes külsőségeiből hagyomány teremtődik-e? 1947. január vége, február eleje, az ún. köztársaságellenes összeesküvés politika hisztériájának időszaka nem kedvezett a közös ünneplésnek. A munkáspártok rendezvénye, különösen az MKP szónoka részéről nem volt több, mint kisgazdaellenes szónoklat. Igazi ünnepi pillanatok 1947. január 31-én este a Szociáldemokrata Párt 35. kongresszusának az Állami Operaházban tartott megnyitóján voltak, ahol Tildy Zoltán köztársasági elnök, Nagy Ferenc miniszterelnök, Szviridov altábornagy a SZEB vezetője mellett ott voltak a koalíciós pártok vezetői, valamint a Károlyi házaspár is. A gondolatokra azonban itt is rányomta bélyegét a köztársaság elleni összeesküvés veszélyének mértéktelen felnagyítása, a köztársaság védelme politikai feladatának mindenek elé helyezése. A rendezvény mégis kiemelkedett az egyre terebélyesedő politikai válság hangulatából, és a köztársaság mellett elkötelezett állásfoglalás eseménye lett.

A köztársaság kikiáltásának második évfordulója alkalmából 1948. február 1-jén újra az Operaházban rendeztek díszelőadást, ahol a közjogi méltóságok és válogatott meghívottak jelenlétében Szakasits Árpád miniszterelnök-helyettes, az Országos Nemzeti Bizottság elnöke mondott ünnepi beszédet. Ez az alkalom már nem kötődött pártrendezvényhez, sokkal inkább az 1848-as forradalom és szabadságharc közelgő centenáriumához. A szónok az 1918-as köztársaságot a Tanácsköztársaság nélkül említette az előzmények sorában, majd az 1946-os államalakulatot Kossuth szellemében a Duna-völgyi népekkel való barátság jegyében Európa

békéje és biztonsága alkotó részének tekintette. Az 1948-as köztársasági nap más eseményeket is hozott, így az úttörők rendezvényét, a Tanonc- és Ifjúmunkások Országos Szövetsége küldöttségjárását Tildy köztársasági elnöknél. Debrecenben a templomokban ünnepi istentiszteletek voltak, de ünnepségek zajlottak Pápán, Hajdúböszörményben, Nagykőrösön, Miskolcon, továbbá Párizsban és Rómában is. Az 1948-as centenáriumi ünnepségek egyfajta köztársasági ideológiaként erősítették meg 1848-1849, 1918 és 1946 összetartozását.

Az 1949. február 1-jei megemlékezések már jelképeiben is mások voltak, mint a korábbiak. A január 31-én, az ugyancsak az Operában tartott állami ünnepség színpadát ugyan még a Kossuth-címer díszítette, de fölötte a felirat: „Éljen a magyar népköztársaság!” - már más tartalomról szólt, anélkül, hogy erre bárki felhatalmazást adott volna, illetve az utalás még csak nem is az 1918-as polgári demokratikus népköztársaságot idézte.

A köztársaság felszámolása. A koalíciós pártok két pólusra szakadtak 1946 márciusa után. Az év végi hatalmi patthelyzetből a kommunista párt került egyértelmű fölénybe az 1947. évi VII. törvény első látványos alkalmazásával, amely az 1947. január 5-én nyilvánosságra hozott ún. „köztársaságellenes összeesküvés” tagjai ellen irányult. A fő vádpont: a demokratikus államrend és a köztársaság megdöntésére történő szervezkedés volt. Ma már ismert tény, hogy ez koncepciós per volt. Az MKP vezetése ezzel a támadásával igyekezett szétverni a többségi kisgazdapártot, belekeverve az összeesküvésbe Kovács Bélától Nagy Ferencig a párt legnépszerűbb vezetőit. A módszerekben odáig elmenve, hogy Kovács Bélát - akit a parlament mentelmi bizottsága nem volt hajlandó megfosztani mentelmi jogától - mentelmi joga birtokában a szovjet hatóságokkal tartóztattatták le, Nagy Ferencet pedig Svájcban töltött szabadsága alatt állították választás elé: vagy hazajön és felel az összeesküvéssel kapcsolatban ellene felmerült kérdésekre, vagy aláírja lemondását és külföldön marad. A miniszterelnök nem akart áldozattá válni, lemondott. Lemondatásával Rákosiék megadták az utolsó döfést a kisgazdapártnak. Május 31-én már meg is alakult az új, baloldali összetételű kormány. Miniszterelnök az MKP kisgazda jelöltje Dinnyés Lajos lett. Június 2-án Varga Béla, a nemzetgyűlés elnöke titokban elhagyta Magyarországot. Tildy Zoltán kisgazdapárti köztársasági elnök egyelőre még a helyén maradt.

A második köztársaság sem lett hosszú életű. 1947-1948 folyamán a kommunista párt fokozatosan kiszorította a hatalomból és feláldozta még azokat a volt koalíciós politikusokat is, akik általában támogatták őket az addigi hatalmi harcaikban. Így került sor Tildy Zoltán köztársasági elnökre. 1948. július 30-án lemondásra kényszerítették. Az ürügyet az szolgáltatta, hogy vejét, Csornoky Viktor kairói követet letartóztatták. Vejét kivégezték, őt magát pedig feleségével együtt 1956. május elsejéig házi őrizetben tartották.

De az elnökségben augusztus 3-án őt váltó, akkor már a két munkáspárt 1948. júniusi egyesülése után a Magyar Dolgozók Pártjának az elnökeként köztársasági elnökként megválasztott Szakasits Árpád sem töltötte be sokáig hivatalát. A politikai játszmának ő is áldozatul esett. 1950. április 23-ig volt államfő, de 1949. augusztus 24-től már nem a köztársaság, hanem a Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsának elnökeként. 1950. április 24-én koholt vádak alapján letartóztatták, életfogytiglani fegyházbüntetésre ítélték.

1949. augusztus 18-án az országgyűlés elfogadta a Magyar Népköztársaság Alkotmányát (1949: XX. tv.), amely népköztársaságra változtatta a köztársasági államformát. A köztársasági elnöki pozíciót megszüntette, helyette szovjet mintára létrehozta az Elnöki Tanács intézményét. Az alkotmány formailag meghagyta a hatalmi ágak elválasztását: továbbra is volt parlament, kormány és bíróság, azonban minden hatalom egyetlen párt, a Magyar Dolgozók Pártjának kezében koncentrálódott. Az állampárt lett a kezdeményező, irányító és ellenőrző szerv, s akaratát csak közvetíthette a törvényhozás, a végrehajtás és a közigazgatás. Az országgyűlést évente kétszer-háromszor hívták össze rövid időre és feladata abból állt, hogy érdemi vita nélkül rábólintson a párt kezdeményezéseire. A törvények jó részét az Elnöki Tanács által kibocsátott törvényerejű rendeletekkel pótolták. Az alkotmányban a hatalom formai megosztásán túl bevezették a szovjet mintájú közigazgatást, a tanácsrendszert. A hétköznapok összes színtere átpolitizálódott, a pártállami döntéshozatal és ellenőrzés az élet minden területére kiterjedt, azaz kiépült a totális állam. Az állampolgár számára megszűnt a jogbiztonság és a közhatalommal rendelkező szervek működésének kiszámíthatósága. Megszűnt a törvényhozás, a végrehajtás és a bíróságok egymást kölcsönösen ellenőrző és korlátozó funkciója. A hatalmi ágak elválasztását a hatalmi ágak egységének elmélete és gyakorlata váltotta fel. Nem volt többé szólásszabadság, sajtószabadság és gyülekezési szabadság. A választójog elveszítette értékét, mert az állampolgár számára nem volt alternatívák közötti választásra lehetősége.

1949. augusztus 20-án véget ért a második magyar köztársaság története.

Az 1946-os köztársaság eszméiben a felvilágosodás republikánus hagyományához kötődött és megszüntette Magyarországon a királyság államformáját. Szakított a hatalom szakrális jellegével és a szentkorona-tannal. A néphatalom megteremtése volt a legfontosabb célja, ezt fejezte ki az, hogy Magyarország legdemokratikusabb választása nyomán létrejött parlamentje teremtette meg. A sorrendben második köztársaság elnöke, Tildy Zoltán meggyőződéses republikánus demokrata volt. A köztársaság és képviselői a földreform melletti kiállással, a nők egyenjogúsításával, az emberi jogok törvénybe foglalásával és más intézkedésekkel jelentős történelmi fordulatot hajtottak végre Magyarország demokratizálásában. Nem egyszerűen a jogot, hanem a társadalmat akarták egyenlőbbé tenni, eszméiben megváltoztatni, szemléletében demokratává nevelni. Politikusaiban erős félelem élt a régi rendszer visszatérésétől, és keményen fellépett azok képviselőivel szemben. A demokratikus köztársaságot Magyarország függetlensége visszaszerzése, a Duna-menti népek új, békés viszonyai és egyenjogúsága, Európa tartós békéje megteremtése eszközének is tekintették. Ebben az értelemben a köztársaság mélyen nemzeti elkötelezettségű volt. A világpolitika alakulása, a befolyási övezetek megszilárdulása azonban megpecsételte a parlamentáris köztársaság sorsát. Az MKP 1947-től fokozatosan kiszorította a hatalomból, majd a politikai életből a demokrata politikai erőket és személyiségeket, egyesek közülük feladva korábbi elveiket, ideig-óráig a diktatúra létrehozásának eszközévé váltak. A demokratikus köztársaságot az állampárti diktatúra szélsőséges sztálinista változatnak kiépítése követte, emléke azonban nem merült feledésbe. 1956-ban, ha csak néhány napra is feléledtek eszméi, képviselői, és a koalíciós kormány, 1989-ben pedig mintát szolgáltatott az új államhatalom alapjainak kiépítéséhez.

Irodalom:

A Magyar Kommunista Párt és a Szociáldemokrata Párt határozatai 1944-1948. Kossuth Kiadó, Budapest, 1967

Az Ideiglenes Nemzetgyűlés és az Ideiglenes Nemzeti Kormány 1944-1945. (Szerk.: Feitl István) Politikatörténeti Alapítvány kiadása, Budapest, 1995

Az Ideiglenes Nemzetgyűlés és az Ideiglenes Kormány megalakulása, Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1984. 26.

Az 1945. november hó 29-ére összehívott Nemzetgyűlés Naplója, (NN) 1-148. ülés. Athenaeum, I-VIII. kötet, Budapest, 1946., 1948., 1951., 1952

Az 1947. évi szeptember hó 16-ára összehívott Országgyűlés Naplója. (ON) Hiteles kiadás. 1-113. ülés. Athenaeum, I-V. kötet, Budapest, 1948.,1949., 1950

Balogh Sándor: Parlamenti és pártharcok Magyarországon 1945-1947. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1975.

Bibó István kiadatlan levele. Magyar Nemzet, 1992. október 24.

Bibó István: Válogatott tanulmányok II. kötet.

Károlyi Mihály: Válogatott írások, 1920-1946. I-II. Gondolat, Budapest, 1962

Csizmadia Andor: Az 1946. évi I. törvény alkotmányjogi jelentősége. Állam és Igazgatás, 1976/1.

Egyházi vonatkozású jogszabályok gyűjteménye. Budapest, Állami Egyházügyi Hivatal, 1974

Feitl István: Az Ideiglenes Nemzetgyűlés létrejötte és jogalkotása. In: *A magyar parlament 1944-1949.* (Szerk.: Hubai László, Tombor László) Gulliver Lap- és Könyvkiadó, Budapest, 1991

Föglein Gizella: Államforma és államfői jogkör Magyarországon 1944-1949. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1993

Földet, köztársaságot, állami iskolát. Viták a magyar parlamentben, 1944-1948. Válogatta és a bevezetést írta: Balogh Sándor. A szövegmagyarázó jegyzeteket készítette és a függeléket összeállította: Izsák Lajos. Gondolat, Budapest, 1980

Horváth Barna: Joguralom és parancsuralom. Budapest, Stephaneum, 1936.

Hatalommegosztás és jogállamiság. Szerkesztette: Mezey Barna. Budapest, Osiris, 1998.

Izsák Lajos: Polgári ellenzéki pártok Magyarországon 1944-1949. Kossuth Kiadó, Budapest, 1983

Izsák Lajos: Polgári pártok és programjaik Magyarországon 1944-1956. Pécs, Pannónia Könyvek, Pécs, 1994

Jemnitz János - Litván György: Szerette az igazságot. Károlyi Mihály élete. Gondolat, Budapest, 1977

Kardos Gábor: Az emberi jogok kora? Jogtudományi Közlöny, 1994/7-8.

Kővágó József: A köztársasági elnökség körüli bonyodalmak 1946 januárjában. In: Nagy Ferenc miniszterelnök. Visszaemlékezések, tanulmányok, cikkek. Ezerkilencszáznegyvenöt Alapítvány - Occidental Press, Budapest, 1995

Magyarországi pártprogramok 1944-1988. (Szerk.: Balogh Sándor, Izsák Lajos) ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2004.

Magyar Köztársaság törvénytára. 1945-1946. évi törvénycikkek. Szerkesztette: Auer György. Budapest, é. n.

Magyar Törvénytár 1947. évi törvénycikkek. Budapest, Franklin-Társulat, é. n.

Magyar Törvénytár 1948. évi törvénycikkek. Budapest, Franklin-Társulat, é. n.

Magyar Törvénytár 1949. évi törvénycikkek. Budapest, Franklin-Társulat, é. n.,

Mindszenty József: Emlékirataim. Negyedik kiadás. Az Apostoli Szentszék Könyvkiadója, Budapest, 1989

Nagy Ferenc: Küzdelem a vasfüggöny mögött. Európa-História, Budapest, 1990, 1-2.

Palasik Mária: A törvényhozás demokratikus jogalkotása. In: A magyar parlament 1944-1949. Készült Balogh Sándor egyetemi tanár szakmai irányításával. Szerkesztette és a függelékeket összeállította: Hubai László - Tombor László. Gulliver Lap- és Könyvkiadó, Budapest, 1991, 82-99.

Palasik Mária: A jogállam megteremtésének kísérlete és kudarca Magyarországon, 1944-1949. Napvilág Kiadó, Budapest, 2000

Pető Andrea: Nőhistóriák. A politizáló magyar nők történetéből, 1945-1951. Seneca, Budapest, 1998.

Rákosi Mátyás: Visszaemlékezések 1940-1956. 1-2. kötet. Sajtó alá rendezte és a jegyzeteket készítette: Baráth Magdolna, Feitl István, Gyarmati György, Palasik Mária, Sipos Levente, Szűcs László, T. Varga György. Szerkesztette: Feitl István, Gelléríné Lázár Márta, Sipos Levente. Napvilág, Budapest, 1997

Romsics Ignác: Magyarország története a 20. században. Osiris Kiadó, Budapest, 2002.

Rozsnyói Ágnes: A vég. Szálasi országlása. Múltunk, 1994/3.

Standeisky Éva: Antiszemita megmozdulások Magyarországon a koalíciós időszakban. Századok, 1992/2. 305-307.

Teleki Éva: Nyilas uralom Magyarországon. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1974

Vida István: A Független Kisgazdapárt politikája 1944-1947. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1976

Vida István: Törvénytervezetek az államforma 1946. évi rendezéséről. Jogtudományi Közlöny, 1982/12.